

สันติภาพกับการดำเนินชีวิตในสังคมไทย: มุมมองพระพุทธศาสนา

Peace and Living in Thai Society: A Buddhist Perspective

พระครูจริยธรรมมานุรักษ์ (วัลลภ จริยธมฺโม)

Phrakhru Jariyathammanurak (Wanlop Cariyadhammo)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

Email: jariyatam58@hotmail.com

Received December 20, 2019; Revised February 26, 2019; Accepted March 30, 2020

บทคัดย่อ

พระพุทธศาสนาได้สอนถึงแนวทางในการประกอบอาชีพการงานอันเป็นประโยชน์แก่มวลมนุษยชาติ ล้ำพั้งแต่เพียงศีลอย่างเดียวยุคประพันธ์สันติภาพตลอดไปไม่ได้ ทั้งนี้เพราะศีลนั้นเป็นการทำตามความสมัครใจของปัจเจกบุคคลแต่ละคน ไม่ได้ระบุงการลงโทษไว้ดังเช่นกฎหมาย จึงขึ้นอยู่กับอัธยาศัยของปัจเจกบุคคลแต่ละคนเป็นสำคัญ ปัจเจกบุคคลต้องรู้จักประยุกต์หรือนำศีลเข้ามาใช้ในชีวิตประจำวันให้มากที่สุดแล้วสังคมมนุษย์ก็จะก้าวเข้าไปใกล้สันติภาพที่มั่นคงถาวรยิ่งขึ้นได้

การนำสันติภาพมาสู่สังคมโลก ต้องได้มาจากจิตที่บริสุทธิ์เป็นจิตที่ไม่เห็นแก่ตัว จิตที่ไม่หวังผลตอบแทนเป็นวัตถุลึงของ คนที่มีจิตบริสุทธิ์จะมองโลกด้วยความเมตตากรุณา และจะเอื้ออาทรต่อคนที่ประสบกับความเดือดร้อนเช่นที่พระพุทธเจ้าได้ทรงทำมาแล้ว ความเป็นจริงแล้วการกระทำอะไรก็ตามจะเริ่มต้นมาจากจุดเล็กๆ ทั้งนี้ การพัฒนาสังคมให้มีสันติภาพก็เช่นเดียวกัน ต้องเริ่มที่ปัจเจกบุคคลก่อน แล้วจึงนำไปสู่ครอบครัวและจะขยายไปถึงสังคมชุมชนที่หลายๆ ครอบครัวมาอยู่รวมกันจึงเป็นสังคมของคนดีมีความสงบเรียบร้อยอยู่ร่วมกันโดยปรกติสุข พระพุทธศาสนาสอนให้ปัจเจกบุคคลดับเหตุแห่งทุกข์และความสุขก็เกิดจากการประพฤติดีของปัจเจกบุคคลนั่นเอง ฉะนั้นเมื่อปฏิบัติถูกต้องตามที่ทรงแสดงไว้ได้ก็จะช่วยให้ผู้ประพฤติปฏิบัติตามได้รับความสงบสุขจริงๆ

คำสำคัญ: สันติภาพ; การดำเนินชีวิตในสังคมไทย; มุมมองพระพุทธศาสนา

Abstract

Buddhism teaches you a way of occupation that benefits all mankind. The precepts alone cannot guarantee peace forever. This is because the precepts are voluntary acts of each individual. The punishment was not specified as the law. It depends on the dignity of each individual. Individuals have to know as much as possible to apply or apply precepts in their daily life, and human society can move closer to stable peace.

Bringing Peace to the World Society It must be obtained from a pure, unselfish mind. The non-profit mind is material. People of pure mind see the world with compassion. And will be generous to those who are suffering as the Lord Buddha has already done In fact, any action starts at a very small point, so does the development of a peace society. It must first start with the individual, then lead to the family and will expand to the community society where many families come together, so it is a society of good people with peace and order together normally. Buddhism teaches the individual to curb the causes of suffering. And happiness comes from the good behavior of that individual. Therefore, when he is able to do what he has shown, it will really help those who do it for peace.

Keywords: Peace, Living in Thai Society, A Buddhist Perspective

บทนำ

ศีลเป็นปัจจัยสำคัญแห่งการดำเนินชีวิตให้สงบสุข อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือสร้างความเจริญทั้งในส่วนของปัจเจกบุคคลตลอดถึงครอบครัว สังคม และประเทศชาติเป็นลำดับ แต่ในปัจจุบันนี้สังคมมนุษย์ออกจะห่างเหินศีลธรรม โดยลืมนึกถึงการพัฒนาจิตใจ จึงทำให้มองไม่เห็นหรือมองข้ามความสำคัญของศีลซึ่งเป็นสิ่งสำคัญต่อทุกชีวิตไป ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตร่างกาย เกี่ยวกับทรัพย์สิน อาชญากรรมทางเพศ การหลอกลวงต้มตุ๋น และสิ่งเสพติดให้โทษนั้นได้เริ่มต้นมาจากปัจเจกบุคคลก่อน แล้วขยายเป็นชุมชนและสังคม พระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายที่จะให้สังคมที่ตนอาศัยอยู่นั้นมีความสงบ ไม่มีปัญหาหรือมีปัญหาน้อย เพื่อให้ได้ความสงบสุขที่มั่นคงถาวร โดยไม่ไปเบียดเบียนผู้อื่น เพราะความสงบสุขที่ได้มาโดยการเบียดเบียนผู้อื่นนั้น จะนำความทุกข์มาให้ในภายหลัง การที่เราจะได้ความสงบสุขที่แท้จริงได้นั้นต้องมีปัจจัยทางศีลธรรม เป็นพื้นฐานเพื่อเป็นการควบคุมความประพฤติ ให้มีกายสุจริต วาจาสุจริต และมีสัมมาชีพอันจะเกิดขึ้นในการดำเนินชีวิต (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2555)

บุคคลผู้ถือกำเนิดมาเป็นมนุษย์ได้ในพระพุทธศาสนาถือว่า เป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด เพราะคติหรือที่ไปนั้นมีมากมายซึ่งล้วนแล้วแก่กรรมจะพาไป เพราะบุคคลเหล่านี้ประกอบด้วยกายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาคือ ความตั้งใจหรือความจงใจให้กรรมเป็นไปตามอำนาจแห่งตนทั้งที่เป็นกรรมดีที่เรียกว่า “กุศลกรรม” และที่เป็นกรรมชั่วที่เรียกว่า “อกุศลกรรม” บุคคลบางคนเกิด

มาในโลกนี้ มีคติสมบัติ รูปสมบัติที่สมบูรณ์เพียบพร้อม หากแต่เกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นตัวจำแนก แบ่งแยกให้คนเลวและประณีตแตกต่างกัน เพราะฉะนั้นคนเราจึงแตกต่างกันมาตั้งแต่ต้น ทั้งในด้าน สถานที่เกิด ครอบครัวตลอดจนถึงจิตใจ ซึ่งก็มีความแตกต่างกัน ถือว่าเป็นการสร้างของกรรม **คติสมบัติ** หมายถึง สภาพ สถานที่ ตระกูลครอบครัว คนเหล่านั้นเกิดมา จะสามารถเกื้อกูลให้เกิดความเจริญในด้านใดด้านหนึ่งหรือไม่ ถ้าไม่อาจเกื้อกูลได้แสดงว่า ภพ สถานที่ ตระกูล ครอบครัวของเขา วิบัติ ถ้าตรงกันข้ามก็จัดว่าเป็นสมบัติ ข้อนี้ในกระบวนการตามกฎแห่งกรรมแล้วถือว่า เป็นผลของชกกรรม ตรงตามหลักพุทธภาษิตว่า “กรรมเป็นผู้จำแนก แบ่งแยกให้คนเลว และประณีตแตกต่างกันไป” (ม.อุป. 14/581/376) **อุปธิสมบัติ** หมายถึง รูปร่างหน้าตา สุขภาพพลานามัย ถ้าสุขภาพพลานามัย จนถึงคนที่มีความลักษณะนิสัยไม่ดี อุปธิของเขาที่วิบัติ หากตรงกันข้ามก็เป็นสมบัติ **กาลสมบัติ** หมายถึง กาลเวลาที่คนเหล่านั้นเกิดมา ความรู้ ความสามารถ คุณสมบัติของเขา เป็นที่ต้องการของคนในสมัยนั้นๆ หรือไม่ หากไม่ต้องการ กาลของเขาที่วิบัติ หากตรงกันข้ามก็จัดว่าเป็นสมบัติ **ปัจจัยสมบัติ** หมายถึง การประพฤติปฏิบัติของคนเหล่านั้นสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามโครงสร้างของคน 4 ประเภท ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พระอภิธรรม ธาตุกถาปุคคัลบัญญัติปกรณ์ (อภิ.ธต. 36/525/105) **มิดมามีตไป** หมายความว่า คนบางคนเกิดมาในครอบครัวที่ไม่ดีหรือในสถานที่ที่ไม่ดีอย่างไร ก็คงเป็นอย่างนั้น **มิดมาแล้วสว่างไป** คนบางคนเกิดมาในครอบครัวที่ไม่ดีหรือในสถานที่ที่ไม่ดี แต่ได้ใช้ความเพียรพยายาม ของตัวเอง งดเว้นทางเสื่อมทั้งปวงเสียได้ มากระทำความดีที่ดีงาม พัฒนาตนเองให้มีฐานะที่มั่นคง มั่นคง ขึ้นมาได้ **สว่างมามีตไป** หมายถึง คนที่เกิดมาแล้วด้วยกุศลกรรมที่ทำไว้ในอดีต ทำให้ได้ฐานะทาง เศรษฐกิจ ฐานะทางครอบครัว แต่ไม่สามารถที่จะรักษาฐานะเหล่านั้นไว้ได้ เพราะความประมาทชั่ว เช่น ตกเป็นทาสของอบายมุขต่างเป็นต้น **สว่างมาแล้วสว่างไป** คือเกิดมาด้วยกุศลที่ดีงาม ครอบครัวมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดี และสามารถรักษาฐานะเหล่านั้นไว้ได้ ตลอดจนถึงได้พัฒนาให้สูงขึ้นไปด้วย ทุกอย่าง ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นจากกรรมดี คือการกระทำของบุคคลนั้น ในการได้ลาภ หรือการเสื่อมลาภ การได้ยศ เสื่อมยศ การถูกนิทา หรือการได้รับการยกย่องสรรเสริญ การประสบความสำเร็จและการประสบความสำเร็จ ทุกข์ ก็ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นมาจากการกระทำของเขา ไม่มีใครที่จะทำให้บุคคลผู้ไม่มีเหตุแห่งความทุกข์ ประสบความทุกข์ได้ ไม่มีใครที่มีเหตุแห่งความสุข ไม่ให้ประสบความสำเร็จได้ ความสุขหรือความทุกข์จึง เกิดขึ้นจากการกระทำของตนเองเป็นสำคัญ (พระราชวิสุทธิกวี พิจิตร วิทวณฺโณ, 2536)

สรุปได้ว่า การที่จะทำให้ทุกคนมีศีลธรรมกันเป็นจุดมุ่งหมายในที่นี้ เนื่องจากมีคนเป็นจำนวน ไม่น้อยที่ไม่ยอมรับว่าศีลธรรมช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของสังคมได้ โดยแย้งว่าปัญหาทางสังคมเป็นเรื่อง ของเศรษฐกิจ ไม่เกี่ยวกับด้านศาสนาเลย และมีคนอีกเป็นจำนวนไม่น้อยเช่นกันที่พากันคิดว่าศีลนั้นเป็น ของศาสนา โดยสืมนึกไปว่าศีลธรรมนั้นได้เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงเข้านอน คือเป็นเรื่องที่แยกกันไม่ออก แล้วไม่ยอมรับหลักการที่ว่าศีลนั้นเป็นความหวังสุดท้ายที่จะพาให้มนุษย์เราเข้าไป ใกล้สันติภาพหรือมีสันติภาพที่มั่นคงถาวร

ความสำคัญของการมีศีล 5

ศีล 5 นั้น เมื่อมนุษย์เราประพฤติปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายแล้ว ก็จะก่อให้เกิดการอยู่ร่วมกันโดยปรกติสุข ปัญหาที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเกี่ยวกับชีวิตทรัพย์สิน อาชญากรรมทางเพศ ตลอดจนการหลอกลวงใส่ร้ายกัน ปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมให้โทษ เป็นต้น ศีลเป็นคุณธรรมพื้นฐาน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต, 2555) เป็นเครื่องช่วยควบคุมกายวาจาของมนุษย์ให้เรียบร้อย เพื่อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุขพวง (เพชร ทองหมื่นไวย, 2559)

พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า โลกนี้จะสงบร่มเย็นได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์เคารพในสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ทั้งทางกาย วาจา และใจ ทรงชี้ให้เห็นว่า สัตว์ทุกจำพวกรักสุขเกลียดความทุกข์ ต้องการได้ยินแต่คำพูดที่ไพเราะอ่อนหวานกันทั้งนั้น เมื่อมนุษย์ต้องการให้ผู้อื่นประพฤติปฏิบัติที่อ่อนน้อมแก่เรา เราก็ควรประพฤติปฏิบัติเช่นนั้นแก่เขาก่อน การประพฤติปฏิบัติเพื่อมิให้ผิดศีลหรือทำให้ศีลขาด ต้องมีการสำรวมกาย วาจา โดยมีสติรู้ตัวอยู่ตลอดเวลา สิ่งที่น่าว่าเป็นตัวทำลายสติตัวฉกาจก็คือสิ่งแวดล้อมและของมีนเมาทุกชนิด นอกจากจะไม่มีประโยชน์แล้ว ยังนำไปสู่ความประมาทอันเป็นเหตุให้เสียทรัพย์สิน บางครั้งอาจทำให้ตนเองและผู้อื่นต้องได้รับอันตรายถึงชีวิต (สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2538)

ดังนั้นการประพฤติปฏิบัติตามศีลธรรม จึงเป็นการประพฤติปฏิบัติเพื่อลดช่องว่างระหว่างชนชั้นในสังคมลงได้และปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับคนรอบข้างตลอดถึงสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ด้วย ศีลชั้นสูงคือสัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ และสัมมาอาชีวะซึ่งเป็นองค์ของมรรค ได้แก่ การพูด การกระทำ การประกอบอาชีพที่มีเจตนาปราศจากความทุจริต หรือความคิดที่เบียดเบียน ฉะนั้น เพื่อควบคุมบุคคลในสังคมให้อยู่ในกฎระเบียบที่สังคมได้กำหนดขึ้น พระพุทธศาสนาจึงมุ่งสอนไปที่ให้มนุษย์ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติและสงบสุข (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2553) ได้แก่ ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจของผู้อื่น ทำให้ผู้ประพฤติเป็นที่รักเป็นที่เคารพของผู้อื่น เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน เป็นไปเพื่อความพร้อมเพรียงกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่ให้วิวาทกับใคร เพราะความเห็นที่ขัดแย้งกัน พอสรุปเป็นข้อได้ดังนี้

1. เป็นรากฐานแห่งความสงบ คนที่มีศีลนอกจากจะไม่ทำตนเองและสังคมให้เดือดร้อนแล้วนำแต่ความสุขความเจริญมาให้แก่ตนเองและคนอื่น ๆ อีกทั้งคนมีศีลธรรมยังมีส่วนช่วยตนเองและสังคมให้อยู่อย่างสงบสุขด้วย เพราะศีลธรรมนั้นทุกคนสามารถนำมาประพฤติปฏิบัติได้ ทำให้ผู้ที่นำมาประพฤติปฏิบัติเป็นที่รักของคนทั้งหลาย การที่พระพุทธศาสนาเน้นให้คนมีศีลธรรม ก็เพราะศีลธรรมเป็นบ่อเกิดของความดีทั้งหลาย เป็นรากฐานของความสงบ ผู้วิจัยมีความเชื่อมั่นว่าศีลธรรม เพียงอย่างเดียวก็สามารถทำให้คนในสังคมหรือชุมชนมีความสงบร่มเย็นได้

2. เป็นมาตรฐานแห่งการอยู่ร่วมกัน ถ้าทุกคนในสังคม เพียงแต่มีศีลธรรมกันแล้วสังคมหรือชุมชนก็จะสงบอย่างยิ่ง จะไม่มีสงคราม ไม่มีการฆ่าล้างผลาญกัน ไม่มีการขโมยแย่งชิงโกงกินกัน ไม่มีการประพฤติผิดทางกามที่ก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวายแตกแยกขึ้นในสังคม หรือชุมชน ไม่มีการโกหก

หลอกลวงใส่ความกัน ไม่มีการเสพของมีนเมาให้โทษต่าง ๆ อันเป็นบ่อเกิดแห่งความประมาทและความหายนะต่างๆ ทุกคนในสังคมหรือชุมชนก็จะพบกับความสุขร่มเย็น อยู่ด้วยกันด้วยความรักใคร่ปรองดองกัน ไม่ต้องเดือดร้อนวุ่นวายกันเหมือนในสังคมปัจจุบัน ศิลธรรมจึงมีความสำคัญมากสำหรับทุกคน ทั้งนี้ก็เพื่อความสงบสุขร่มเย็นของตนเองและสังคมโดยส่วนรวม อันเป็นรากฐานแห่งการอยู่ร่วมกันซึ่งจะก่อให้เกิดสันติภาพที่มั่นคงถาวรขึ้นในโลก

3. เป็นเครื่องมือสร้างสันติภาพ ถ้ามนุษย์ทุกคนเข้าใจความมุ่งหมายที่แท้ของศีลและประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง เพื่อให้เกิดผลสนองต่อความมุ่งหมายของศีลอย่างแท้จริงแล้ว สังคมมนุษย์จะอยู่ในภาวะปกติสุข ฉะนั้น ศีลว่าโดยเนื้อแท้ก็คือความดีงามของมนุษย์นั่นเองที่เอื้อต่อการดำเนินชีวิตปัจจุบันมนุษย์เรารบราฆ่าฟันกันด้วยการแบ่งแยกเผ่า เผิพวรรณ ลัทธิทางศาสนา เป็นต้น

สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาทรงสอนว่า การที่มนุษย์ทุกคนจะอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขได้ อย่างไรนั้น คนในสังคมต้องมีศีลเพื่อให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันด้วยเมตตาที่เกิดจากปัญญาที่เข้าใจกัน การให้โอกาสแก่กันและกัน ซึ่งเป็นทางนำไปสู่ความสงบได้ในที่สุด

การประพฤติตามหลักของศีล 5 นั้นเป็นการพัฒนาตนเอง คือรู้จักควบคุมตนเอง ไม่ทำให้ตนเองต้องเดือดร้อนในภายหลังในสิ่งที่ตนได้ทำลงไป เป็นการผูกมิตรไมตรีกับคนในสังคม เป็นการปรับตัวให้เข้ากับคนในสังคมได้โดยไม่ต้องก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคมโดยส่วนรวม ทำให้อยู่ร่วมกันโดยสันติสุข อีกทั้งยังเป็นประโยชน์แก่ชีวิตถึง 2 ประการ ได้แก่ (บุญมี แทนแก้ว, 2538)

1. ประโยชน์ตน คือการที่ได้ฝึกฝนอบรมตนดี บรรลุความเจริญก้าวหน้าแห่งสติปัญญา และคุณธรรมต่าง ๆ สมบูรณ์ด้วยวิชาและความประพฤติ สามารถเป็นที่พึ่งได้ทั้งตัวเอง ทั้งร่างกาย และจิตใจ

2. ประโยชน์ผู้อื่น ประกอบด้วยเมตตา กรุณา สามารถช่วยเหลือชีวิตตนเอง เกื้อกูลผู้อื่น เห็นประโยชน์ต่อผู้อื่น

สรุปได้ว่า การดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคมจะต้องเกี่ยวข้องกับหรือสัมพันธ์กับบุคคลหลายฝ่าย ดังนั้นจะต้องมีหลักของการประพฤติปฏิบัติที่สังคมยอมรับ เพื่อความดีงามของตนเองและประโยชน์สุขของสังคมโดยส่วนรวม การมีหรือการประพฤติปฏิบัติตามศีลห้าจึงเป็นหลักธรรมสำหรับมนุษย์ทุกคน ทั้งนี้ก็เพื่อความสงบสุขสำหรับปัจเจกชนและสังคมโดยส่วนรวม อันเป็นรากฐานแห่งความสงบสุขร่มเย็นขึ้นในชาติบ้านเมืองและก่อให้เกิดสันติภาพที่ถาวรขึ้นในโลก

แนวทางของสันติภาพ

การพัฒนาตนนั้นเป็นการควบคุมตนเอง คือการประพฤติตนตามหลักศีลสิกขา เพื่อควบคุมตนเอง ซึ่งเป็นหนทางที่จะนำสันติภาพและความสงบสุขมาสู่ตนเอง คนรอบข้างและสังคมที่ตนอาศัยอยู่ การประพฤติตามศีล 5 เป็นหนทางที่ดีที่สุดที่จะนำสันติภาพมาสู่สังคม สังคมที่มีความสงบสุขและไม่มีการเบียดเบียนกัน ไม่มีความขัดแย้งจะมีได้ก็ด้วยการประพฤติปฏิบัติตามศีล 5 เป็นพื้นฐานอย่างจริงจัง โลก

เสื่อมลงเพราะมนุษย์เราใช้ทรัพยากรธรรมชาติไปในทางที่ผิด เช่นผลิตอาวุธประหัตประหารกันเป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ตามมาอีกมากมาย เช่นการฆ่าทำลายล้างเผ่าพันธุ์ของเขมรในประเทศกัมพูชา เป็นต้น

ถ้าจะกล่าวตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว สาเหตุของสงครามเกิดจากความโลภ ความโกรธ และความหลงในใจของคน สงครามเริ่มต้นที่ใจ วิธีแก้ก็ต้องแก้ที่ใจ ความโลภก่อให้เกิดการวิวาท เพราะมีความโลภ คนเราจึงคิดแย่งชิงทรัพย์สินของคนอื่น การวิวาทเพื่อแย่งชิงทรัพย์สินของคนอื่นเรียกว่า การปล้น สงครามจะไม่เกิด ถ้าเพียงแต่คนรู้จักควบคุมความโลภ สาเหตุต่อมาของสงครามก็คือ ความโกรธหรือความเกลียดชังที่พลเมืองของประเทศคู่สงครามมีต่อกัน ต่างฝ่ายต่างถือตนเองเป็นฝ่ายธรรม มีหน้าที่จัดฝ่ายตรงข้ามซึ่งเป็นฝ่ายอธรรม ต่างฝ่ายต่างกล่าวหาอีกฝ่ายว่าเป็นผู้รุกราน สงครามเพราะความโกรธจะไม่เกิด ถ้าคนเราปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ เมตตา (ความรัก) มาคู่กับกรุณา (ความสงสาร) มนุษย์เราทุกคนจะต้องทำหน้าที่ โดยไม่เอาัดเอาเปรียบหรือเช่นฆ่า ทำลายล้างซึ่งกันและกัน โดยถือว่า **“สัตว์ทั้งหมดกลัวโทษทัณฑ์ สัตว์ทั้งหมดรักชีวิตของตน เปรียบตนเองกับคนอื่นอย่างนี้แล้วก็ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรสั่งให้คนอื่นฆ่า”** (ขุ. ธ. 25/20/32) ดังนั้นสงครามจะไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วจะยุติลงได้ ถ้าเพียงแต่ทุกคนรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนสงคราม เพราะสงครามหมายถึงการเช่นฆ่าทำลายล้าง สงครามไม่ว่ารูปแบบใดไม่ดีทั้งนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า **“ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ผู้ละความชนะและความแพ้ทั้งสองมีใจสงบระงับนั้นแหละเป็นสุข...แต่ไหนแต่ไรมา ในโลกนี้เวรย่อมไม่ระงับด้วยการจองเวร แต่ระงับด้วยการไม่จองเวร นี่เป็นกฎตายตัว... บุคคลพึงชนะความโกรธด้วยการไม่โกรธตอบ ชนะความชั่วด้วยความดี ชนะความตระหนี่ด้วยการให้ และชนะคนพูดเหลวไหลด้วยการพูดคำจริง”** (ขุ. ธ. 25/25/42)

ดังนั้นชัยชนะที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญจึงไม่ใช่ชัยชนะเหนือผู้อื่น แต่เป็นชัยชนะเหนือตนเอง **“ชนะตนเองดีกว่าชนะข้าศึกเป็นพัน ๆ ในสงคราม คนเช่นนี้นับว่าเป็นยอดขุนพลแท้”** (ขุ. ธ. 25/18/28) พระพุทธเจ้าไม่เพียงแต่พร่ำสอนคนอื่นให้แสวงหาสันติภาพ พระองค์ตรัสสอนอย่างไรทรงทำอย่างนั้นด้วย”

สันติภาพ สันติภาวะ และสันติวิธี ความหมายของคำเหล่านี้ แตกต่างกันไปตามความเข้าใจของนักวิชาการสันติภาพ เช่น บางท่านใช้สันติภาวะแทนสันติภาพ เป็นต้น การแสวงหาสันติภาพด้วยสันติภาวะหรือสันติวิธีนั้น ถึงแม้ว่าวิธีการจะแตกต่างกัน แต่เป้าหมายอยู่ที่เดียวกันคือไม่มีการเบียดเบียนกัน ไม่รบราฆ่าฟันกัน ไม่ใช่ใช้ความรุนแรงแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต

สันติภาพ ดูเหมือนว่าจะเป็นการผิดหวังสำหรับผู้ที่มุ่งมั่นที่จะสร้างสันติภาพกันมากขึ้นในยุคสมัยนี้ ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากมนุษย์เราเข้าใจกันไปผิด ๆ ว่าความเจริญหรือก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนั้นจะสามารถแก้ปัญหาเหล่านี้ได้เด็ดขาด ถึงแม้ว่าเทคโนโลยีการสื่อสารจะเจริญก้าวหน้าไปมากก็ตาม แต่ก็ยังมีอุปสรรคและเหตุผลหลายประการที่ขัดขวางต่อกระบวนการทางสันติภาพ อุปสรรคเหล่านั้นล้วนมาจากตัวของมนุษย์เราเองทั้งสิ้น ไม่ใช่มาจากความเจริญเหล่านั้น ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนแต่มา

จากมนุษย์เราเอง และสิ่งเหล่านั้นนั่นเองที่เป็นอุปสรรคขัดขวางต่อกระบวนการทางสันติภาพ เพราะว่าความขัดแย้งเกิดขึ้นจากพฤติกรรมของบุคคล อาจเกิดขึ้นในบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือขัดแย้งกับบุคคลอื่นหรือระหว่างคนใดคนหนึ่งกับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือหลายๆ กลุ่ม ของบุคคล หรือนิติบุคคล หรือระหว่างกลุ่มบุคคลหลายคนที่อยู่ในกลุ่มหนึ่งกับอีกกลุ่มหนึ่ง หรือกับอีกหลายๆ กลุ่มของบุคคล (เจมส์ โค และคณะ, 2545) เมื่อมนุษย์เราเป็นผู้ก่อหรือสร้างอุปสรรคเหล่านั้นขึ้นมา ก็ต้องหาทางที่จะขจัดอุปสรรคเหล่านั้น ทางพระพุทธศาสนาจึงได้เสนอทางออกโดยการกำจัดอุปสรรคต่อสันติภาพออกไป โดยใช้กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาเหล่านั้น

ประวัติศาสตร์จากอดีตจนถึงปัจจุบันนี้ อุปสรรคที่สำคัญที่เป็นตัวขัดขวางกระบวนการทางสันติภาพมีปัจจัยอยู่ 2 ประการคือ

1. **อำนาจและชื่อเสียงของประเทศชาติ** สิ่งเหล่านี้ได้เป็นปัจจัยหนุนอยู่เบื้องหลังของการเป็นปรปักษ์ต่อกัน ในปัจจุบันปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ได้ก่อตัวขึ้นในยุโรป แอฟริกา ตะวันออกกลาง เอเชีย เป็นต้น จากความขัดแย้งจนกลายเป็นสงครามได้ทำให้มนุษย์ได้รับรู้ถึงอำนาจการทำลายล้างกัน ทำให้มนุษย์เริ่มเห็นพิษภัยของสงคราม ที่ทำให้มนุษย์บาดเจ็บล้มตายไปเป็นจำนวนมาก ทำให้มีการเรียกร้องถึงสันติภาพกันมากขึ้น

2. **ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ** ซึ่งได้ปรากฏชัดเจนขึ้นระหว่างชาติอุตสาหกรรมด้วยกัน ได้กลายเป็นสงครามทางการค้าและการเปิดตลาดใหม่ ๆ ประเทศผู้ผลิตอาวุธ ได้สนับสนุนสงครามทั้งร้อนและเย็นไปโดยปริยาย เพื่อขยายเศรษฐกิจและลัทธิของตนเอง ไม่ว่าจะเป็สงครามโลก หรือสงครามระหว่างชาติก็ตาม ขึ้นชื่อว่าสงครามด้วยกันแล้ว ก็ย่อมก่อให้เกิดความเสียหายหรือสูญเสียด้วยกันทั้งสิ้น ส่วนผู้ที่จะได้รับประโยชน์ก็คือประเทศผู้ค้าอาวุธทำให้เป็นประเทศที่มั่งคั่งและเป็นฮีโร่ไปในที่สุด

สันติภาวะมนุษย์ทุกคนย่อมปรารถนาความสงบสุขเป็นที่สุดของชีวิต แต่ตลอดเวลาที่ผ่านมานั้นมีแต่การเบียดเบียนกัน การคุกคามกันเป็นต้น ด้วยนวัตกรรมและเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่พากันหวดอ้างว่าสามารถป้องกันหรือป้องปรามหรือวาระงับสงครามทั้งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและที่จะเกิดขึ้นในอนาคต อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือรับประกันสันติภาพได้ด้วย สันติภาพที่คาดหวังยังไม่เคยปรากฏเป็นจริงเลย สันติภาวะนั้นหมายเอาช่วงเวลาในโลกสงบ ปราศจากสงครามอย่างแท้จริง ปราศจากความขัดแย้งตลอดถึงปราศจากภาวะวิกฤติด้วยเหตุต่าง ๆ

ในพระพุทธศาสนา ถือว่าศีล 5 สามารถจะอำนวยประโยชน์ให้สังคมเกิดความผาสุก สงบร่มเย็นตามความหมายของสันติภาพได้มากกว่าและมั่นคงถาวรด้วย ถ้ามองในอีกแง่หนึ่งว่า สันติภาพหมายถึงความผาสุกที่เอื้อประโยชน์หรือให้เราหันมาให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคมด้วยกันแล้ว ศีล 5 ก็เป็นพื้นฐานที่สำคัญที่สุดเช่นเดียวกัน เพราะผู้มีศีลย่อมเป็นผู้มีเมตตากรุณาต่อกันไม่มีการเบียดเบียนกันในเรื่องสี่ผิวชาติเผ่าพันธุ์ เป็นต้น ทุกๆ คนเสมอกันหมด ทุกๆ คนล้วนแต่เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ และตายด้วยกันทั้งสิ้น นี่คืความจริงที่ทุกคนต้องยอมรับ

สันติวิธีคือ “วิธีการสร้างสันติภาพโดยการใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางของพระพุทธศาสนาก็คือ หลักการไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนตนคือ ไม่ทำลายคุณภาพชีวิตของตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่นก็คือ ไม่เบียดเบียนสังคมและสภาพแวดล้อม การไม่เบียดเบียนกันนี้ทำให้เกิดความประสานกลมกลืนหรือความสมดุล ซึ่งเป็นความเกื้อกูลกันระหว่างองค์ประกอบทั้งหลาย ในระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ เป็นทางสายกลางซึ่งทำให้มนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสามารถดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูลต่อกัน” (พระเทพเวที ประยูรธ ฺปยุตโต), 2532)

อนึ่ง ถ้าบุคคลในสังคมมีสันโดษ เลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ การเอาวัดเอาเปรียบกัน การคอร์รัปชั่น โกงกิน การเรียกสินบน การรับสินบนต่าง ๆ ก็ไม่มี มีการสร้างสรรค์พัฒนาไปในทิศทางของความถูกต้องดีงามตลอดไป ที่เป็นปัญหาเพราะว่าขาดสันโดษ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ที่เรียกว่าปัญหาที่เกี่ยวกับความมั่นคงทางสังคม เกิดขึ้นจากการเบียดเบียนประทุษร้ายกัน ถ้ามองว่า ทำไมคนจึงมีการเบียดเบียนประทุษร้ายกัน ตอบว่า เพราะบุคคลเหล่านั้นลุ่มอนาจแก่กิเลสมีความโลภจัด มีความโกรธจัด และมีความหลงจัด และสิ่งที่เราต้องการคือการไม่เบียดเบียนกัน ในระดับของศีลธรรมให้ปฏิบัติตามหลักของศีล 5 ประการคือ งดเว้นไม่เบียดเบียนชีวิตร่างกายของบุคคลอื่น งดเว้นไม่เบียดเบียนทรัพย์สินของบุคคลอื่น งดเว้นการล่วงเกินคู่ครองของบุคคลอื่น จะพูดกับใครก็พูดแต่คำสัตย์จริง และไม่ตกเป็นทาสของสิ่งเสพติดให้โทษต่าง ๆ การครองชีวิตของบุคคลทั้งหลาย ก็จะเป็นการเคารพสิทธิ ในชีวิตทรัพย์สิน ในคู่ครอง ในผลประโยชน์ของกันและกัน ก็จะอยู่ร่วมกันโดยสันติสุข

สรุปได้ว่า มนุษย์มีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเอง คือพัฒนาตนเองให้มีความรู้ และดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความรู้ การนำสันติภาพมาสู่สังคมโลก จะต้องมึจิตใจที่บริสุทธิ์เป็นจิตใจที่ไม่มีความเห็นแก่ตัว เพราะจิตใจที่ประกอบไปด้วยปัญญา (ความรู้) จะมองโลกด้วยความเมตตากรุณา คนที่มีเมตตากรุณานั้น จะเอื้ออาทรต่อคนที่ประสบกับความเดือดร้อน ฉะนั้น การพัฒนาจิตใจให้มีเมตตากรุณานั้นจะช่วยขจัดทุกข์ และเสริมสร้างความสุขให้แก่มวลมนุษยชาติ

การแสวงหาสันติภาพ

การแสวงหาสันติภาพของมนุษย์เรานั้น เป็นเรื่องที่น่าทึ่งไกลจากความเป็นจริงอยู่มาก เนื่องจากไปเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ ประเทศที่เข้มแข็งก็คอยหาช่องทางที่จะเอาวัดเอาเปรียบประเทศที่อ่อนแอกว่า และประเทศที่อ่อนแอก็พยายามหาช่องทางที่จะทำให้ตัวเองเป็นไท เพื่อที่จะปกป้องผลประโยชน์ของตนเอง ซึ่งบางครั้งอาจจะหลีกเลี่ยงความรุนแรงไม่ได้ ต้องตัดสินกันด้วยกำลังและอาวุธยุทธโปกรณ์ต่างๆ ผลที่ตามมาก็คือ ความเสียหายทั้งสองประเทศและพลเมืองต้องรับทุกข์ทรมานมากขึ้นอีกเป็นเงาตามตัว ฉะนั้นในพระพุทธศาสนาจึงสอนให้มนุษย์เราแก้ที่ตัวของเราเป็นอันดับแรกก่อน คือต้องทำให้ตัวเรามีศีลก่อน ทั้งนี้เพราะศีลนั้นเป็นการทำตามความสมัครใจของแต่ละบุคคล ในสภาวะแวดล้อมที่ไม่เหมาะสมสมอาจจะก่อความเดือดร้อนให้เกิดขึ้นแก่บุคคลรอบข้างและสังคมที่ตนอาศัยอยู่ได้

สิ่งที่มนุษย์เราปรารถนามากที่สุดคือ ความสงบสุข ปราศจากสงคราม ไร้ความเบียดเบียน ซึ่งกันและกัน ในทัศนะนี้ชี้ให้เห็นว่า สันติภาพเป็นบ่อเกิดความสุขของมนุษย์ในสังคม ดังนั้นมนุษย์เราจึงต้องแสวงหาสันติภาพด้วยวิธีการต่างๆ เพื่อปรนเปรอความสุขทางเนื้อหนัง ด้วยการเติมความต้องการให้เต็มหรือให้เป็นที่ยอมรับ โดยไม่เสียดายความต้องการนั้นจะเป็นสิ่งที่จำเป็นหรือไม่ ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่า มนุษย์เรารู้สึกถึงความสุขภายในคือจิตใจ เพราะความสุขที่แท้จริงนั้นเกิดขึ้นจากภายในจิตใจของเรา นี้เอง ความสุขที่มีได้อยู่ที่วัตถุภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่อยู่ที่จิตใจด้วย มนุษย์เราทุกคนจะอยู่ด้วยความสุขที่ปรารถนาได้ก็ด้วยการดำเนินชีวิตให้กลมกลืนกันไปทั้งสองด้านคือทั้งทางวัตถุภายนอกและทางด้านจิตใจ (บุญมี แทนแก้ว, 2538)

มนุษย์ต่างก็พากันเข้าใจว่า ความเจริญทางวัตถุ สามารถแก้ไข้ปัญหาของสังคมได้ โดยไม่คำนึงถึงสภาพทางด้านจิตใจ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบันนี้ ล้วนแล้วแต่เกิดมาจากการที่มนุษย์เรานั้นความเจริญทางด้านวัตถุกันมากเกินไป นอกจากนี้มนุษย์ยังมีแนวโน้มไปในทางที่จะก่อความรุนแรงและความขัดแย้งขึ้นในสังคมมากกว่าที่จะสร้างสันติภาพ และการแก้ไข้ปัญหาด้วยความรุนแรงเป็นหนทางสุดท้ายจริงหรือ อันที่จริงกระบวนการแก้ไข้ปัญหาโดยสันติวิธีนั้นมีหลายวิธี แต่การแก้ไข้ปัญหาด้วยศีล 5 นี้เป็นการประนีประนอม คือพยายามจะปรับปรุงชีวิตของตนเองก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงอื่น เพื่อสร้างสรรค์การดำรงชีวิตของตนเองกับชุมชน สังคม และสิ่งแวดล้อม กระบวนการของศีลนั้นเป็นการพยายามที่จะเอาชนะความชั่วด้วยความดีโดยการบังคับตนเอง และมีความพยายามที่จะประสานความสามัคคีของคนในสังคมโดยมุ่งขจัดอคติและการแบ่งแยกกลุ่มต่างๆ โดยให้ปัจเจกบุคคลพัฒนาชีวิตของตนเองและให้สังคมยอมรับ อีกทั้งยังเป็นการเพิ่มพูนความเป็นประชาธิปไตยด้วย

สรุปได้ว่า ปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ เกิดขึ้นจากการที่มนุษย์เราแสวงหาความสุข ความสบายกันเกินขอบเขต เมื่อไม่ได้ความสุข ความสบาย ก็พยายามที่จะสร้างขึ้นมาด้วยการบังคับ ควบคุม และครอบงำผู้อื่น นอกจากนั้นยังมีการแบ่งแยกกันเป็นกลุ่มเป็นพวก ก็ยิ่งทำให้ปัญหาความขัดแย้งรุนแรงมากยิ่งขึ้น ฉะนั้นเราต้องใช้ศีลธรรมเป็นเครื่องมือประสานสิ่งเหล่านี้ เมื่อมีศีลธรรมอยู่ภายในจิตใจแล้ว ความขัดแย้งเหล่านั้นก็จะค่อยๆ หดหายไป โดยใช้ทรัพยากรภายนอกเป็นเครื่องมือสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์สุขแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

บทสรุป

วิถีชีวิตหรือทางดำเนินชีวิตของมนุษย์ ในแต่ละสังคมย่อมมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกันไปตามกลุ่มของคนในแต่ละสังคม ความประพฤติ ก็เป็นเครื่องวัดความเจริญก้าวหน้าของสังคมนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี ศีลในพระพุทธศาสนา เป็นหลักการประพฤติปฏิบัติเพื่อทำกายวาจาให้เรียบร้อย อบรมจิตใจให้เกิดความเยือกเย็นอันวยชีวิตให้ปลอดโปร่งเกิดความเกษม เป็นสิ่งที่เอื้ออำนวยแก่หน้าที่การงานทั้งหลาย ศีลจึงเป็นค่านิยมพื้นฐานทางสังคมเป็นเครื่องป้องกันความประพฤติ ที่ทุจริตทางกายและทางวาจาสำหรับนักปกครองเมื่ออยู่ในสถานภาพเป็นสุขหรือทุกข์ ดีใจเสียใจต้องรักษาสภาพจิตใจให้เป็นปกติ คือให้เป็นผู้มี

ศิลปะ และรักษาสภาพจิตใจให้มั่นคง หากบุคคลในสังคมมีศิลปะพร้อมหน้ากันแล้ว สังคมหรือโลกก็จะสงบสุข มีสันติภาพ ไม่มีสงคราม ไม่มีการฆ่าล้างผลาญกัน ไม่มีการขโมย ไม่มีการแย่งชิงกัน ไม่คดโกงกัน ไม่มีการประพฤติผิดทางกามที่ก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวายทำให้เกิดความแตกแยกขึ้นในสังคม ไม่มีการโกหกหลอกลวงใส่ความกัน ไม่มีการเสพของมีนเมาให้โทษต่างๆ อันเป็นบ่อเกิดแห่งความประมาทและความหายนะต่างๆ บุคคลในทุก ๆ สังคมก็จะอยู่ร่วมกันอย่างปรกติสุข โลกก็จะร่มเย็น บุคคลในสังคมต่างๆ ก็จะมีความสุขเพิ่มขึ้น จะได้อยู่ด้วยความรักใคร่ช่วยเหลือกันและกันเหมือนญาติพี่น้อง รัฐบาลของแต่ละประเทศไม่ต้องเสียงบประมาณ ในการมีกำลังทหารป้องกันประเทศและกำลังตำรวจในการรักษาความสงบสุขภายในมากอย่างที่เป็นอย่างนี้เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

อย่างไรก็ตามการที่มนุษย์ในโลกยังต้องเดือดร้อนวุ่นวายอยู่เป็นอันมากในโลกปัจจุบันทั้ง ๆ ที่ประเทศต่างๆ ในโลกพยายามพัฒนาประเทศของตนอย่างเต็มความสามารถแล้วก็ตาม ก็เพราะคนในโลกเป็นจำนวนมากยังขาดการพัฒนาทางด้านจิตใจ โดยเฉพาะศิลปะ 5 หรือ มนุษยธรรมนั่นเอง

เอกสารอ้างอิง

- เจมส์ โค และคณะ. (2545). *คู่มือการเพิ่มพลังความสามารถกระบวนการจัดการข้อพิพาท*. วันชัย วัฒนศัพท์ และคณะ (ผู้แปล). นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.
- บุญมี แทนแก้ว. (2538). *จริยธรรมกับชีวิต*. กรุงเทพฯ: ธนะการพิมพ์.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2532). *ทางออกจากระบบเศรษฐกิจที่ครอบงำสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ปจำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2555). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 23). กรุงเทพฯ: ผลิตivism.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2553). *การบูรณาการพุทธปัญญาเพื่อพัฒนาชีวิตและสังคม*. กรุงเทพฯ: ไทยรายวันการพิมพ์.
- พระราชวิสุทธิกวี (พิจิตร ลิวตวณฺโณ). (2536). *การสั่งสมบุญ ด้วยการรักษาศิลปะ*. กรุงเทพฯ: สุทธิสารการพิมพ์.
- เพชร ทองหมื่นไวย. (2559). ศิลปะในฐานะเป็นพื้นฐานของมนุษย์. *ธรรมทรรศน์*, 16(2), 191-202.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2538). *เบญจศิลป์และเบญจธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.